

УДК 94 (497.11) "1804/1813" : 061.75 "1904"
94 (497.11) "1804/1813" : 061.75 "1954"

ПРОСЛАВА СТОГОДИШЊИЦЕ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА 1904. ГОДИНЕ И СТОПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ 1954. ГОДИНЕ У НИШУ

Апстракт: *Рад представља покушај аутора да да свој допринос целокупном сагледавању Првог српског устанка. Прослава двестогодишњице Првог српског устанка се никако не може ваљано обавити без погледа на то како су наши преци обележавали овај значајан датум у нашој историји.*

Кључне речи: *Прослава, стогодишњица, стопедесетогодишњица, Први српски устанак, Ниш, грађани, ученици, чиновништво, свештенство, Краљ Петар I, Јосип Броз Тито.*

Стогодишњица Првог српског устанка

Прослава стогодишњице Првог српског устанка обележена је низом манифестација у току скоро целе 1904. године. Рад на овоме резултирао је и великом количином списа. Прослава је и поред спољњег познавања догађаја из те године, остала највећим делом, сем архивистима, непозната нашој научној и широј јавности.

Како су у припреми обележавања овог догађаја чињена два покушаја, то је и материјал о томе подељен у два поглавља и тако изложен.

I

Почетком 1903. године почела су се јављати мишљења да би следеће, 1904. године, требало обележити и стогодишњицу I српског устанка. Ова идеја је особито добила замаха половином ове године, после смене династија и доласка на власт Петра I Карађорђевића.

Међу првима, носилац те идеје је био министар Народне привреде Ђорђе Н. Генчић, у влади која је била формирана 12. јуна 1903. године. Он је предлагао да се 1904. у част стогодишњице "борбе труда и напора српскога народа на ослобођењу и уређењу своје државе", приреди једна вели-

ка земаљска изложба, која би "обележила успехе постигнуте стогодишњим трудом."

У том смислу, он је већ почетком јула 1903. године предложио и образовање Главног одбора за приређивање "Велике земаљске изложбе о стогодишњици ослобођења." У овом одбору требало је да буду окупљени, поред министара Народне привреде, Просвете и Црквених послова, и сви представници јавног, културног и привредног живота земље, њих 45. Сем овога предвиђен је био и Управни одбор у саставу од 8 лица и секретара Управе, као и Грађевински одбор. Сам нацрт изложбе био је подељен у 12 поглавља.

Да би се цела ствар и комплетно сагледала министар Генчић је 8. јула 1903. године одредио једну стручну комисију која је имала да утврди обим изложбе, место на коме би се она одржала и предрачун средстава.

Исцрпан извештај ове комисије био је готов крајем јула месеца. Комисија је изразила озбиљну сумњу у успех изложбе. Краткоћа времена и велика финансијска средства од око 1.000.000 динара били су озбиљна препрека реализацији ове идеје. "А кад је тако жељени и потребни успех неизвесан, онда би приређивање изложбе могло бити само од моралне и стварне штете по српски народ", писало је у извештају.

Извештај комисије био је разлог да Генчић поднесе нов предлог, нову варијанту јубиларне прославе, а он је предвиђао:

А) Да се прослава стогодишњице народног устанка и ослобођење Србије под вођством Војводе Карађорђа Петровића обележи исто-

ријском изложбом из доба Првог српског устанка и појавом дела, у којем ће се за најкраћи низ година изнети историјски развитак културног стања Србије од ослобођења јој, до сада, и данашње културно стање Српства;

Б) Да се старање о изложби и изради овог дела повери Српској краљевској академији наука.

Предлог је одмах прослеђен Академији Наука.

Одговор Академије стигао је после 15. октобра, али сада већ новој Влади, у којој од 21. септембра није било Ђорђа Генчића.

Предлог Академије обухватио је историјску изложбу од 1804-1815. године и два предавања: о Карађорђу као централној фигури устанка и о самом устанку као историјском догађају. Сем овога од посебног значаја било је и усвајање предлога израде списка о Србији и српском народу уз најширу сарадњу академика – научника, књижевника и уметника.

Но, све ово у октобру те године није било у кругу интересовања нове Владе, о чему нам говоре забелешке на актима по овом питању: да се акта ставе "у акта која чекају за решење", а да се почетком новембра 1903. године све стави "у акта".

Тиме је настало затишје у решавању овог питања.

II

Краљ Петар I је 24. децембра 1903. године донео одлуку: "Да се у току 1904. године свечано прославља Стогодишњица Српског устанка. Програм јубиларних светковина да изради Краљевска Влада."

Овог пута, по одлуци Владе, тежиште свих припрема је прешло на министарство Просвете и Црквених послова.

На основу одлуке министар Љубомир Стојановић је већ 3. јануара 1904. године упутио распис свим школским надзорницима о начину обележавања годишњице устанка у свим школама.

Следећи потез министар Стојановић је учинио 12. јануара 1904. године, када је образовао "један Средишњи Главни Одбор за прославу Стогодишњице, који ће изградити цео план прославе и водити врховну бригу о његовом извршењу". За председника Одбора одређен је Сима Лозанић, председник Академије наука, а за чланове: Стеван Ловчевић, начелник Министарства Просвете, ректор Велике школе Марко Леко и њени професори: Андра Стевановић, Михаило Петровић, Слободан Јовановић, Љубомир Ковачевић, пређашњи министар Просвете, председници историјског и етнографског Одбора Михаило Валтровић и Сима Тројановић, те председник општине Београд Коста Главинић. Њима се 25. јануара придружио Михаило Рашић, артиљеријски пуковник, "као председник Војничког Одбора".

Новоформиран одбор се показао много ефикаснијим него одбор министарства Народне привреде. Већ на следећим састанцима у јануару и фебруару утврђен је програм прославе у Београду и Орашцу, као централним местима прославе. А на састанцима у марту и априлу утврђивани су детаљи финансијске природе.

Прослава Устанка требало је да буде искоришћена за две значајне акције. Прва је била посвећена пробле-

му химне. Одбор је за ово расписао конкурс за текст и композицију нове химне, уз новчану награду од 1000 динара.

По замисли одбора, требало је учинити попис свих лица по нахијама, тада окрузима, а која су дала своје жи-воте током ослободилачких борби у XIX веку. У вези са овим Средишњи главни одбор је прихватио и предлог свог члана С. Ловчевића да се у свим црквама широм Србије уграде плоче са уклесаним именима ових погинулих бораца.

Сама прослава Стогодишњице Првог Устанка отпочела је у Београду 14. фебруара 1904. године благодарњем у Саборној цркви коме је присуствовао и Краљ Петар I Карађорђевић. Посебна прослава организована је истог дана и у самом Орашцу. Обележавање ове годишњице настављено је другим манифестацијама у области културе и просвете широм земље.

Током ове годишњице извршено је крунисање Краља Петра I. Затим су отворени за публику Етнографски и Војни музеј, те Музеј српске земље, данас Природњачки музеј. И у свим школама прослављен је овај догађај. Прва Српска Краљевска Академија је одржала свечани скуп посвећен значају Првог српског устанка.

Јубиларна прослава стогодишњице била је прилика да се у кратком времену, са ограниченим средствима, одржаним манифестацијама да пресек културног и привредног стања српског друштва после стогодишње ослободилачке борбе.

***Стопедестогодишњица
Првог српског устанка
1954. године***

Ова годишњица била је обележена у целој југословенској држави. Започета 13. фебруара 1954. године свечаном академијом у Народном позоришту у Београду, у присуству највишег државног и партијског руководства на челу са председником Републике Јосипом Брозом Титом, излагањима Петра Стамболића, председника Народне Скупштине НР Србије и др Васе Чубриловића, професора Филозофског факултета у Београду.

Наставак ове прославе у Србији следио је 14. фебруара митингом у устаничком селу Орашцу. На овом митингу, у присуству већег броја истакнутих државних руководилаца и јавних радника, народу Шумадије говорили су Мијалко Годоровић, члан Савезног извршног већа и генерал-потпуковник Радивоје Јовановић-Брадоња.

Свечаности у част прославе одржане су и у осталим републикама. Тако је и у Љубљани, уз присуство највишег државног и партијског руководства ове републике, одржана свечана академија. На њој је о Првом српском устанку говорио потпредседник Народне скупштине НР Словеније, др Фердо Козак.

У Црној Гори, у Титограду, је такође свечаном академијом започета прослава у овој републици. Она је по замисли руководства Црне Горе имала да траје до краја јуна. На академији је о Првом српском устанку говорио Јагош Јовановић, председник научног друштва НР Црне Горе.

***Првог српског устанка 1904. године у
Нишу***

У Нишу се одвијала активност везана за обележавање ове стогодишњице. У самом граду и округу она се кретала у три правца: кроз активност школа, општине у граду и самог Ниша као града.

Почетком године, 3. јануара, тадашњи министар просвете Љубомир Стојановић упутио је посебан распис свим школским надзорницима у Србији. У њему је, између осталог, стајало: "У току ове године прославиће српски народ успомену на Први устанак од 1804. године под Вождом Карађорђем Петровићем. У овој општој народној светковини треба на свој начин да узму удела и наше народне (основне) школе. Сећајући се великих дела наших предака, развијаће се и љубав ка Отаџбини и неговати патриотска осећања у душу младих ученика. Ако се за ову светковину изабере згодна прилика и ако програм буде ле-по подешен несумњиво је да ће ова прослава успешно послужити и извођењу највишег васпитног задатка, који имају народне школе као прве и најважније васпитне школе. Зато Вам препоручујем да се споразумете са учитељима и учитељицама у повереном Вам школском округу и да одредите време кад да буде ова светковина и удесите програм како да се она изврши у народним школама. А ја налазим да би било најзгодније да прослава буде кад наступе топлији дани и то у слободној природи, у вези са школским излетима у поље и шуму". Завршавајући овај распис он је нагласио да "ће и ова светковина бити једно сред-ство васпитања у ужем смислу".

Прослава стогодишњице

Овај став просветних власти још лепше је допунио нови министар Просвете Љубомир Давидовић у свом распису упућеном такође школским надзорницима, 2. фебруара: "На ову успомену, која ће, уверен сам, остати дубоко урезана у срцима наших малих ученика, чини ми се да је потребно обележити и неким видним знацима, који ће у души њиховој изазивати топла осећања и кад остаре; који ће им изазивати миле успомене на ђаковање, кад су прослављали стогодишњицу Првог устанка. Велики и богати народи подижу у оваквим приликама куле и споменике од камена на трговима по великим градовима, у пространим равницама и на високим бреговима. Наш народ то не може. Али, могу наши ученици народних школа ипак учинити нешто по угледу на велике народе, а што ће бити још лепше и племенитије: *они могу засадити сваки у свом врту или дворишту по неко дрво, шумско или благородно, а дужег је века, које ће неговати и чувати га да одрасте, па кад остаре, подарити тај живи споменик у аманет својим млађима, који ће за њим доћи*".

А недељу дана касније, 9. фебруара, упућен је још један, задњи распис, по питању прославе. Он је био упућен свим школама и садржао је податке о датуму прославе. У њему је стајало: "14. фебруар 1804. године сматра се као дан кад је коначно у Орашчкој планини донесена одлука да се Срби дигну на оружје. По томе је овај дан и почетак Првог српског устанка. Зато ће, по предлогу Главног средишњег одбора за прославу стогодишњице Првог устанка, бити 14. фебруара одржана свечана служба у свим црквама у нашој отаџбини. На основу горњег препоручујем да се

тога дана не држе предавања у повереној Вам школи и да са наставницима и ученицима свих разреда присуствујете служби у цркви". Ученицима се имало претходно у школи објаснити зашто тога дана неће бити предавања.

Сходно овоме, одржана је прослава у свим школама града Ниша и Нишког округа. Наставници су после службе божје и благодарења одржали говоре својим ученицима и објаснили значај прославе стогодишњице устанка.

Свечаној прослави 14. фебруара придружио се и одбор општине града Ниша. Заступник председника општине нишке, Ђорђе Ј. Пржић, је извештавајући министра унутрашњих дела Стојана Протића, јављао телеграмом шта се тог дана дешавало у нишкој општини. Одбор општине нишке је "да би што јаче обележио прославу стогодишњице Првог српског устанка" одржао тог јутра свечану седницу. На тој седници он је "решио да се једна од најлепших нишких улица која води од Лешјанинове улице ка Ћеле-кули, од данас зове улица Вожда Карађорђа."

Сем ових појединачних прослава, у Нишу и Нишком округу одржане су још четири прославе које можемо назвати општим.

Тако су нишке народне (основне) школе, све заједно, прославиле стогодишњицу 25. априла код Ћелекуле. Том приликом је одржан кратак помен, а потом су ученици и ученице певали патриотске песме декламовали. Један од присутних наставника одржао је о томе и говор.

Ова манифестација оставила је била и видно обележје. Са идејом да ова прослава остави што трајнији утисак код ученика који су јој присуствовали, а и код оних који ће их следити, ученици су на капели Тэле-кула поставили спомен плочу са натписом: "1804-1904. Првом српском ослободиоцу после Косова, Карађорђе Петровићу и његовим друговима захвалили питомци, ученици-це нишких народних школа. (У Каталогу изложбе "Чегарски бој и Тэле-кула, знамење српског народа" Народни музеј у Нишу, 1994. године, аутор изложбе и каталога Богомир Станковић, не наводи постојање такве плоче. Шта се са њом десило?)

Ради заједничке опште прославе, у Нишу је био образован "Одбор за прославу стогодишњице Првог српског устанка". На челу тог одбора били су епископ нишки Никанор као председник и Стева Никшић, виши учитељ нишке гимназије, као секретар одбора. (Датум образовања и састав одбора, као и његов рад, у досадашњим истраживањима нисмо успели да нађемо).

Овај одбор је 9. маја 1904. године упутио писмо Главном средишњем одбору за прославу стогодишњице у Београду. У писму је стајало: "Ниш, 19. маја, на дан смрти Карађорђевог јунака Стевана Синђелића, прославља најсвечаније стогодишњицу устанка на јединственом спомену српског хероизма, Тэле Кули и Чегру. Прослава ће се обавити по програму за чије извођење овога и штампање Споменице на ову прославу по стручном предрачуна треба око 2000 динара. Од ове суме половину ће поднети корпорације и грађани Нишки, а за другу половину приређивачки одбор најучтивije моли Главни одбор за помоћ, како би

ова прослава била што величанственије прослављена. Приређивачки одбор моли Главни одбор за учешће у овој прослави и за помоћ и нада се одзиву, јер ће ова прослава после опште државне, као обласна, и по месту где се и по моменту када се прославља, као и по извођењу, бити највеличанственија".

Истога дана Одбор је упутио писмо и министру просвете и црквених послова. Укратко изневши садржај претходног писма, он је даље писао: "Одбор Вас господине министре најучтивije моли за дејство да се тражена помоћ од Главног одбора добије, јер ће сама пројектована Споменица са сликама коштати, колика се помоћ тражи и без које се помоћи не би могла издати ова Споменица, која би се раздала ђацима и народу бесплатно, те да успомена на ову прославу и на јунака дела оца Србије, Карађорђа, и његових јунака у народу што живље буде".

А одговор министра, истог дана по приспећу писма, 10. маја, упућен владици Никанору је гласио: "да се помоћ не може дати". Но, и поред оваквог одговора министра Одбор од свога програма и његовог извршења није одустао.

А замишљени програм изгледао је овако:

1804-1904.

**ПРОСЛАВА СТОГОДИШЊИЦЕ
ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА ПОД
ВРХОВНИМ ВОЖДОМ
КАРАЂОРЂЕМ ПЕТРОВИЋЕМ**

У НИШУ 19. МАЈА 1904. ГОДИНЕ

Почетком ове године навршило се столеће од нашег устанка под дичним народним вождом Карађорђем Петровићем, дедом нашег омиљеног Господара Његовог Величанства Краља Петра I. Тај устанак јесте прво успешно буђење нашег народа из вековног ропства и у првоме реду њему имамо да захвалимо, што наш народ у данашњости с другим срећним народима напоређен слави први век свога препорођенога, слободног живота.

И док нас овај огроман успех свесрдном радошћу обузимље у свести многих мучних али славно преживелих бораба, донде нас очевидан замашан напредак нашег свеколиког јавног и приватног живота упућује на непоколебљиво уздање у себе саме и на истрајан и пожртвовања пун рад.

Овакви моменти у народном животу јесу свечани, јер се у њима као у жижи спајају сећање на прошлост и наде у будућност, и са тога остају видљиви свима потоњим покољењима за поуку и за подстрек.

Али за нас Нишевљане има овај свечани моменат још и нарочитог интереса у толико, што се у непосредној близини нашег града у истом устанку 19. маја 1809. године – извршило оно херојско дело, које се везује за Карађорђевог ресавског војводу Стевана Синђелића и његове витезове, а чији сведоци јесу Чегар и Ћеле Кула, два крвава али непролазна споменика њихове вечите славе и дивовског јунаштва. Са тих вечитих споменика српског поноса и јунаштва гледају на нас њихове блажене душе, уз нас се боре у данима борбе и са нама ликују данима народног успеха, те нам дају снаге

за истрајање, а полета за даље продирање.

И кад је тако, прославимо стогодишњицу устанка за коју је прославу изабран дан јуначке смрти Карађорђевог војводе Стевана Синђелића и потецимо ка тим светим споменицима српског поноса и самопожртвовања и одајмо хвалу и славу оцу Србије вожду Карађорђу и бесмртном јунаштву војводе Стевана Синђелића и његових хероја, а у исти мах и васколиком оном јуначком покољењу, које је успешно започело велико дело ослобођења, те покажимо тиме да умемо да ценимо њихове узорите подвиге, и да је у нама њихов дух јуначког поноса и самопожртвовања. Тако радећи посведочићемо, да ми настављамо њихово свето дело коначног ослобођења српског племена.

За ову ретку свечаност утврђен је овај:

Програм:

I

1. 18. маја - уочи прославе-вечерње, коме претходи пуцањ топова (10 метака) и пуцање прангија по варо-ши;
2. У освиту зоре (19. маја) оглашује пуцањ топова с тврђаве (11 метака) и прангија почетак светковине;
3. 19. маја архијерејска служба - јутрења спојена са службом. Почетак јутрења у шест часова, а служба у шест и по часова;
4. Један део војске нишког гарнизона - један батаљон пешадије са заставом, једна батерија пољске артиљерије и један ескадрон коњице постројиће се у седам и по часова код Саборне цркве. Са овом војском биће у строју и војна музика.

Остала војска биће постројена код
Теле Куле;

II

*Литија овим редом, кроз варош,
Карађорђевоом улицом:*

1. Два херолда (гласника) на коњима, у народној ношњи, један у шумадиском, а други у македонском оделу;
2. Заставник на коњу, у оделу из овог краја;
3. Група коњаника, народних, у различитим српској ношњи из свих крајева Српства;
4. Један батаљон пешадије;
5. Војна музика;
6. Народна школа: а) женска, б) мушка из Ниша и нишког среза;
7. Грађанска школа: а) женска, б) мушка;
8. Женска радничка школа;
9. Нетовићев завод;
10. Српско-јеврејска школа;
11. Гимназија;
12. Друштво "Душан Силни";
13. Стрелачка дружина са својим певачким клубом;
14. Коло јахача;
15. Ловачко удружење;
16. Трговачка омладина;
17. Железничка музика и певачка дружина "Константин";
18. Железничка радионица;
19. Војна шивара;
20. Грађанска касина;
21. Женско Друштво;
22. Коло Српских Сестара;
23. Дружина "Бранко";
24. Чираци и рипиде;
25. Свештенство;
26. Епископ-под небом;
27. Представништво града Ниша са официрским кором, чиновници,

активни и у миру, шефови надлежштава;

28. Грађани града Ниша;
29. Грађани из округа нишког и други гости;
30. Еснафи (у подвојеним групама);
31. Један ескадрон коњице;
32. Једна батерија пољске артиљерије;

III

На Теле Кули

Свака од ових група-сем војске-заузеће код Теле Куле оно место, које је за њ одређено и које је таблицама с натписом дотичне групе обележено. Свечаност код Теле Куле тећи ће овим редом:

1. Кратак помен - у капели певаће чланови Нишког Стрелачког Певачког Клуба;
2. Благодарјење, на отвореном пољу, пред Теле Кулом и освећење Спомен плоче, која ће се узидати у Теле Кулу, ради успомене на ову прославу (певаће заједнички "Константин" и "Стрел. Пев. Клуб");
3. Говор о значају ове ретке прославе од г. Павла Софрића, професора нишке Гимназије. – Због краткоће времена даће се ова беседа засебним књижицама у Споменици;
4. Декламација - Синђелићев гроб, од Драгомира Брзака, декламује Адам Павловић, ученик VI разреда нишке гимназије;
5. Прикладна песма - певају ученици-це народних школа;
6. Народни Збор од Ј. Маринковића, певају заједнички певачке дружине "Константин" и "Стрелачки Певачки Клуб"; На Чегру биће постројена једна батерија од 4 топа, која ће испалити три плотуна на знак, који ће се са Теле Куле доби-

ти, а у тренутку кад декламатор "Синђелићевог Гроба" спомене тренутак када је Синђелић скресао својом кубуром у барутану;

7. Читање депеше, која ће се оправити Његовом Величанству Краљу Србије Петру I;
8. Пролазом војске поред Теле Куле и поздравом одати почаст Теле Кули, пред којом ће се постројити представници неослобођене браће наше;

IV

У четири по подне помен Стевану Синђелићу и његовим друговима, храбрим Ресавцима. Помену ће присуствовати грађани околних села, грађанство и чиновништво из Ниша и ученици народних школа из оближњих села. На помену ће певати ученици-це нишке гимназије.

V

19. маја по подне, у шест часова свираће војна музика у парку;

VI

19. маја увече, осветљење вароши - домова, војна музика пролази кроз варош. Ради што трајније успомене на ову прославу стогодишњице издаће се књига - Споменица са сликама. Ова Споменица раздаће се свим приложницима бесплатно;

Грађани

Свечаност је велика, ретка и величанствена и одбор најтоплије моли поштовано грађанство, да се придржава овог програма, како би свеча-

ност и спољним обликом била изведена онако величанствено, како је и колико је величанствена по себи прослава успомене на јуначке подвиге и пожртвовања великих српских хероја из устанка.

Ђурђев дан 1904. године
У Нишу

ОДБОР

За прославу стогодишњице устанка под
Врховним Вождом Карађорђем Петровићем

О овим намерама Ниша извештаала је и штампа. Тако су београдске "Вечерње новости" у свом броју од недеље, 16. маја 1904. године писале:

ПРОСЛАВА У НИШУ

У Нишу ће 19. маја на најсвечанији начин бити прослављена стогодишњица Првог српског устанка. Тога дана прославиће се успомена на Карађорђево помагаче Стевана Синђелића и све оне витезе, чијих су дела сведоци Чегар и Теле Кула.

Прослава ће се извршити по утврђеном програму, у чијем ће извршењу учествовати цео Ниш.

19. мај је био дан када је цео град Ниш најсвечаније прославио дан устанка код Теле Куле и на Чегру.

На тај дан епископ нишки г. Никанор извршио је на Чегру свечан помен дана јуначке смрти Стевана Синђелића и другова му. Овом чину присуствовао је изасланик Њ.В. Краља, Радомир Путник, министар војни, митрополит српски г. Инокентије, ађутант Њ.В. Краља, мајор, Михаило Зисић, чиновништво, нишко грађанство и многобројни народ из околине. Овом чину присуствовали су ученици свих нишких школа, као и ученици

основних школа из срезова нишког и сврљишког.

Са ове свечаности био је упућен и телеграм Краљу Петру, који је гласио:

Ниш 19. маја
Његовом Величанству Краљу
Србије
Петру I

Ваше Величанство,

Мили Господару!

Година 1804. јесте најзначајнија за српство. Те године је Твој велики дед Карађорђе бесмртни милошћу Божијом срушио ропске ланце, прекинуо петовековно ропство, дунуо живот српској души.

Ове 1904. године испунило се столеће од Првог Устанка под дичним народним вождом Карађорђем. Провиђњу је било угодно да захвални потомци стогодишњицу јуначких подвига хероја тополскога прославе заједно са великим унуком Оца Србије.

Ниш, Твоја друга престоница љубљени Краљу, прослављајући данас стогодишњицу Првог српског устанка на Ћеле Кули и Чегру, тим вечним споменицима херојских подвига великога Ти деде, поздравља Те са осећајима неизмерне љубави, верности и оданости. Заветује Ти се да ће уз Тебе и Твој Краљевски Дом вазда чврсто стајати, и да ће се високе потомке великога Карађорђа вазда помагати да доврше свето дело народнога ослобођења, које је дични вожд започео. Слава Карађорђу! Живео Њ.В. Краљ Србије, Петар I! Живео пресветли Краљевски Дом! Живео народ српски!

У име грађана нишких
Председник општине нишке,
Никола Узуновић

Одговор, депеша Краљева, је гласила:

Председнику општине
Николи Узуновићу

Ниш

Хвала Нишлијама на патриотском поздраву. Сретан сам што Ми је провиђење досудило да учествујем у прослави стогодишњице, оног покрета народног, у коме су дедови наши задивили свет, како јунаштвом тако и љубављу ка Отаџбини.

Нека би велики дух њихов вазда лебдио над нама и руководио нас у свима предузећима нашим. Искрено владарско поздравље мојим драгим Нишлијама.

Школе у Алексинцу и срезу алексиначком и моравском прославиле су стогодишњицу устанка на Делиграду 23. маја, на најсвечанији начин. Ред прославе је био следећи:

1. Помен изгинулим на Делиграду;
2. Освећење споменика Вожду и његовим сатрудницима на ослобођењу Србије;
3. Говор;
4. "Од Босне се..." певају ђаци;
5. "Српска вила", тријалог, изводе ђаци;
6. "Богови смели...", певају ђаци;
7. Предаја споменика делиградској школи;
8. "Бој на Делиграду", народна песма, декламују ученици;
9. "Оро", певају ђаци;

Споменик су учитељи и учитељице са ученицима и ученицама, подигли за успомену на ову прославу.

Споменик - пирамида - био је постављен у дворишту делиградске школе, крај пута, "као вечити знак признања и захвалности Вожду Карађорђу и његовим борцима за ослобођење Србије".

Школе у Сокобањи и срезу бањском прославили су стогодишњицу устанка 30. маја на Пољаници, више Сокобање, где су се у то време још налазили остаци Хајдук Вељкових шанчева.

Поред овога, и већина школа је, поштујући распис од 2. фебруара, засадила у школском дворишту, школској згради, црквеној порти или крај пута знатан број "благородних воћки или шумског дрвећа".

Сви датуми прославе 1904. године дати су по садашњем, старом календару.

Прослава стопедесетогодишњице Првог српског устанка 1954. године

Следеће обележавање Првог устанка у Нишу, извршено је 1954. године, поводом његове стопедесетогодишњице.

За реализацију ове годишњице образован је и градски Одбор за прославу стопедесетогодишњице Првог српског устанка, на чијем је челу био Драгомир Стојановић-Војкан.

Прослава се и овог пута одвијала у више праваца.

Почетак прославе обележен је свечаном академијом која је одржана у сали Народног позоришта, на дан 15. фебруара. Програм ове академије имао је, како је у његовој припреми истакнуто, задатак да оживи успомене на доба Првог устанка. У присуству представника власти, војске, друштва-

них организација и грађана Ниша, реферат о историјском значају, као и о условима под којима је дошло до избијања Првог устанка, поднео је Стојан Анастасијевић, професор.

Програм академије имао је и свој уметнички део. У њему је извођена песма "Почетак буне на дахије" у интерпретацији гуслара Милована Барјактаревића, читани су одломци из дела проте Матеје Ненадовића и Вука Караџића о устанку, изведена музика Стевана Христића из комада "Чучук Стана" уз суделовање хора и оркестра Народног позоришта, под руководством др Илије Маринковића.

Прослава је настављена академијама и предавањима на Народној универзитету, дому ЈНА, у основним организацијама Социјалистичког савеза, у радним колективима и средњим школама.

У оквиру ових активности Маргита Синобад, професор, је на Народној универзитету одржала два предавања. Тема првог, одржаног у марту месецу, је гласила "Први српски устанак као револуција НОБ", а другог, одржаног у мају месецу, "Први српски устанак није васкрс већ постанак нове српске државе".

И овог пута главна свечаност била је организована на Чегру, код споменика палим борцима, на дан 30. маја, уочи Чегарске битке.

У недељу, 30. маја пре подне на Чегру се било окупило више од 6.000 грађана Ниша и околине. У присуству представника власти, нишког гарнизона, Социјалистичког савеза, Савеза бораца и других друштвених организација, збор је отворио Драгомир Стојановић, председник Одбора за прославу. После једноминутног одавања

поште погинулим устаницима, говорио је Мома Миловановић, председник Народног одбора града Ниша. У свом излагању он је говорио о значају Првог устанка и месту Чегарске битке у борбама српског народа за ослобођење од петовековног ропства под Отоманском царевином.

После Миловановићевог говора, на споменик, који је за ову годишњицу био обновљен и поправљен, положени су венци.

Сутрадан, у понедељак, 31. маја, одржана је комеморативна свечаност и код Теле-куле. На овој свечаности говорио је Иван Вучковић, председник Градског одбора Социјалистичког савеза. У своме говору он је истакао да је споменик постао споменик славе Стевану Синђелићу и његовим храбрим јунацима.

И овде је свечаност, као и код Теле-куле, завршена полагањем венаца.

Одбор за прославу је у оквиру својих активности био предвидео и изванредан број награда за ученике осмогодишњих школа за најбоље обрађене темате из периода Првог српског устанка. А за извођење саме прославе Народни одбор града доделио је овом одбору 200.000 динара.

У оквиру ове прославе посебну активност је показало нишко Народно позориште. Оно је за ову прилику припремило и премијерно извело позоришни комад "Чучук Стана", аутора Милорада Петровића, учитеља, познатог по надимку Сељанчица. Овај комад приказује детаљ из живота Хајдук Вељка Петровића, хероја Крајине у Првом српском устанку, а одиграва се у селу Сиколу и Неготину 1809. године.

Комад је написан почетком XX века, а музику за њега је по налогу ондашње управе Народног позоришта у Београду написао тада студент Конзерваторијума, наш познати композитор Стеван Христић. (Прво извођење "Чучук Стане" са Христићевом музиком било је 1907. године). Да би све ово одговарало прослави, у припремама за извођење били су ангажовани и познати уметници: Момир Денић као сценограф, А. Вербицки, сликар, за израду шуме и Милица Бабић Јовановић, као сликар костима. А у самом комаду, поред глумаца, заједно са члановима хора и оркестра, учествовало је 120 људи. (По подацима који постоје, хор и оркестар при Народном позоришту бројао је 96 чланова. Од тога хор 40, а оркестар 56).

Улоге у представи тумачили су познати глумци и глумице: Душан Булајић, Љубиша Ковачевић, Неда Бригић Огњеновић, Жарко Јоковић, Жика Миленковић, Миодраг Аврамовић, Јозо Лепетић, Еуген Вебер, Томислав Јовановић и Душан Животић, који је уједно и режирао комад.

Цео извођачки рад помогао је и Народни одбор града, доделивши позоришту суму од милион динара.

Само извођење овог комада представљало је и посебан културни догађај у граду Нишу. По оцени културних радника у извођењу комада, сем глумаца, истакли су се били хор и оркестар.

Квалитет онога што је приказано, најпотпуније се може видети кроз статистичке податке. Од фебруара месеца, када је први пут приказан овај комад, у сезони 1953/54, игран је 16 пута, а видело га је 8.514 гледалаца. У сезони 1954/55. игран је 13 пута. Овај број од 29 представа и скоро 15.000

гледалаца доводи ову представу у ред једне од најуспешнијих у историји Народног позоришта.

У свему овоме треба истаћи и једну чињеницу везану за овај комад. Он никада није игран ван Ниша.

Сем ових делатности које смо навели, годишњица устанка обележена је и са више пригодних чланака посвећених овом догађају. Они су углавном публиковани у "Народним новинама". Тако је као уводни текст 13.

фебруара објављен чланак "Стопедесетогодишњица Првог српског устанка", а након њега "Легенда о Хафиз-пашиној кули у Медошевцу" и "Војска у Првом устанку".

Иако о овом, нама ближе догађају, у нашим истраживањима до данас нисмо наишли на више података, сматрали смо да он не сме остати незабележен овом приликом. Но ми се на овом нећемо зауставити убудуће, у настојањима да и они буду што потпуније истражени и приказани.

